

Osmanlı İmparatorluğu Merkez-Taşra İlişkilerinde Mahkemeler: Adli Statü, Görevliler ve Davalar

Berces Kılıç¹

Özet

“*Bu gök kubbe altında söylenmemiş bir söz yoktur*” görüşünün bilincinde olarak ve “*bu kubbede bâkî kalan hoş bir sadâ*”yı yakalamayı amaç edinerek Osmanlı Devleti’nin hukuk tarihine merkez taşra ilişkileri bağlamında ışık tutmak gayesiyle yazılan bu makalede Osmanlı adalet mekanizmasının temeli olan mahkemeler ele alınmıştır. Bu bağlamda devlet ve reaya unsurları arasındaki köprüyü oluşturan ve özünü İslam’dan alan sosyal hayat ve ilişkilerin tesisi meselesine kısa bir giriş yaptıktan sonra Osmanlı mahkemesinin statüsüne, mekânna, kolluk unsurlarına, etki ve yetki alanları ile bu mahkemede görülen bazı davalara çalışmada yer verilecektir. Osmanlı mahkemesinde başta kadı olmak üzere kadıların atamış oldukları naibler, mahallelerde kadıların gözü kulağı olan imamlar, kazaların polis gücünü teşkil eden subaşilar, yasakçılar, kale dizdarları ve muhtesibler bir ilişkiler ağı ile bir birbirine bağlanırlar. Çalışmamızda da bu ağdan hareketle başlıca Osmanlı mahkemesi görevlileri arasında gösterilen bu görevlilerin üstlendiği rollere değinilecektir. Bu görevlilerin her birinin etkin bir rol üstlendiği İslam ve Osmanlı devlet anlayışında adalet mekanizması ise iradi bir bütünlük gösterir. Ancak bu mekanizma içerisinde kaza, nahiye ve mahalleler şeklinde mekânsal bir ayrıma gidilir. Bu ayrım, adalet mekanizmasının işleyişinde kolaylık sağlamak amacıyla. Sona gelirken, Osmanlı toplumunda mahkemelere yansıyan dava konularına değinilecektir. Bu bağlamda bakıldığında davalar çeşitlilik gösterir. Bundan hareketle söylenebilir ki davalara olan yaklaşım ve çözüm arayışları da bir o kadar çeşitli olmuştur. Osmanlı toplumsal yapısına baktığımızda yönetenler kısmını oluşturan devlet ricali ve askerler ile yönetilen sınıflı temsil eden reaya karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda da her iki sınıf arasındaki meseleler önem kazanmaktadır. Reayanın reaya ile anlaşmazlıklarını

1 Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı doktora öğrencisi, Berces_fb@hotmail.com, Şanlıurfa/Türkiye. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2947-1749>.

mahkemeye taşıdığı gibi taşradaki devletin temsilcileri ile olan sorunlarını da adli mekanizmaya iletmiş görülmektedir. Elbette adaletin keskin kılıcı olan devlet unsuru da amme hukukunu tesis ve temin etmede kendi gücünü ortaya koyarak bir üçüncü dava şeklini oluşturmaktadır.

Giriş

İslam Toplumunda İlişkiler Ağı ile Gelen Adalet

*“Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine bile olsa adaleti ayakta tutun, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığımız her şeyden haberdardır.”*²

İslam’da adalet keskin bir kılıç gibidir. Öyle ki İslam halifelerinden ve adaleti ile bilinen Hz. Ömer (r.a.) *“Fırat’ın kenarında bir koyunu kurt kapsa bunun hesabını, Allah, Ömer’den sorar.”*³ diyerek bu durumun hassasiyetine dikkat çekmiştir. Sosyal denge ve adaleti sağlamada ise hukuk önemli bir yer tutar. Bu hukuk insanlara hayati, iktisadi, siyasi birtakım haklar verir. İslam’da bu kadar önem verilen adalete terim olarak bakıldığında; bir şeyin kendi cinsi dışındaki bir şeye eşit olması, denklik durumu olarak ifade edilmektedir. Fıkhi açıdan ise; hak sahibine hakkını vermek için doğruyu yanlış belirleyip mağduriyet varsa bu mağduriyetin ortadan kaldırılmasıdır.⁴

Adalet duygusu ile yakın olarak insanların doğası gereği sorumluluk sahibi olması bu kavram üzerine verilen değeri bir derece arttırmaktadır. Bu sorumluluğu İslam peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) şu hadis ile izah etmektedir: *“Hepiniz çobansınız ve hepiniz güttüğü sürüsünden sorumludur. İmam (Devlet Reisi) çobandır ve sürüsünden sorumludur. Kişi aile efradının çobanıdır ve bu sürüsünden sorumludur...”*⁵ İslam hukukunun genel esaslarına bakıldığında ise sosyal bir varlık olan ve düşünce ve yaşayış bakımından birbirinden ayrılan insanlar arasındaki farklılıkları en aza indirmek, fertler arasındaki ilişkileri ilerletmek, bireyleri yaklaşımcı ve kaynaştırıcı bir yöntemle toplum haline getirmek temel kaideler olarak kendini göstermektedir. Fertler arasındaki ilişkileri anlamak için ise İslam’da sosyal hayat ve ilişkilerin tesisi meselesine kısaca değinmek gerekecektir. İslami anlayışın temelinde

2 En-Nisâ 135.

3 Tarık Ünal, *Hakkın ve Adaletin Timsali Hazreti Ömer*, ed. Aslı Kaplan, (İzmir: Muştu Yayınları, 2007), 181.

4 Ali Şafak, *İslâm Dini ve Sosyal Adalet*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1992), 8.

5 Şafak, *İslâm Dini ve Sosyal Adalet*, 12.

helal ve haram kavramları yer almaktadır. Haram dinde yeri olmayan, hoş karşılanmayan ve uzak durulması, sakınılması emredilen bütün eylem ve söylemleri kapsamaktadır. İslam kurumları ve sosyal hayatı ise helal düzene göre dizayn edilir. Helal düzenle birlikte zekât, sadaka, vakıf ve diğer sosyal hizmetler aracılığı ile toplum içindeki iktisadi dengesizlik giderilmeye çalışılır. Batı iktisadi tasavvurunda da adalet; “*üretilen değerlerin üretime katılan ve katılmak istediği halde çeşitli nedenlerden dolayı katılamayanlar arasındaki hakkaniyet çerçevesinde bölüşümü*” olarak yorumlanmıştır.⁶ İslami düzende de özel mülkiyet hakkına riayet edilir. Bununla birlikte bu hak birtakım kısıtlayıcı kanunlara tabi tutulur. Toplumdaki dezavantajlı sayılabilecek insanlara hizmeti ulaştırabilmek için de ayrıca mülkiyet sahiplerine -miras ve vasiyet hakkını saklı tutarak- öşür ve haraç gibi vergi mükellefiyetleri verir. Bu açıdan İslam adalet anlayışı ne kapitalizme ne de sosyalizme benzer.⁷

Osmanlı sosyal düzeninin kendine has sistemleri içerisinde vakıflar oldukça önemli bir yer tutar. Zira cami ve mescid gibi dini tesisler; medrese ve kütüphane gibi eğitim alanları; saray ve kışla gibi askeri birimler; han, bedesten ve çarşı gibi iktisadi alanlar; hastane ve kervansaray gibi sosyal tesisler ve çeşme, hamam ve su bendi gibi kaynaklar bir çeşitlilik göstererek vakıf müessesinin işleyişinde var olur ve bu mevcudiyet toplumun geniş kesimine ulaşan bir ağı işaret eder. Bu ağ da en nihayetinde toplumsal adaletin tesisinde önem kazanır.⁸

Vakıf kelime manası olarak durmak, durdurmak, hapsedmek demektir. Fıkhi açıdan ise; bir malın mülkiyeti vakfa ait olmak şartıyla bu malın belirli bir hayır amacıyla muhafaza ve sevk edilmesidir. Vakfiyeler ise zenginlerin fakirler için Allah rızası gözeterek tesis ettiği kurumların meşruiyetini gösteren belgelerdir. Vakıfların İslam dininin şu ilkesine göre yaygınlık kazanmıştır: “*Kişi öldüğünde dünya ile her türlü ilişkisi kesilir ancak üç grup kişi ona sevap kazandırmaya devam eder; sürekli yardım sağlayan sadaka (vakıf gibi), kendisinden yararlanan ilim, ardından hayırla yadettiren çocuk*”.⁹ Vakıf kurumu ile birlikte toplumun en ücra kesimine kadar zenginden fakire bir gelir akışı sağlanmıştır. Avarız vakıfları bu duruma örnektir. Bu vakıf, mahalleli tarafından mahallenin zaruri ihtiyaçlarının karşılanması için oluşturulan bir fon birimidir. Bu fon birimi mahalledeki dini ve tedrisati kurumların onarımı; gaz, mum gibi giderler; imam, müezzin gibi görevlilerin ücreti ve

6 Yaşar Alkan, *J. Rawls'm İktisadi Adalet Teorisi*, (İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2018), 22.

7 Şafak, *İslâm Dini ve Sosyal Adalet*, 13.

8 Şafak, *İslâm Dini ve Sosyal Adalet*, 34.

9 Şafak, *İslâm Dini ve Sosyal Adalet*, 33.

tekâlif-i örfiyye ve avâriz-ı divâniyye gibi vergilerin karşılanması için elzem olarak görülmüştür.¹⁰

1. İSLAM VE OSMANLI DEVLET ANLAYIŞINDA ADALET MEKANİZMASI

İslam dini, hukuk sistemini başlangıçta Kur'an-i Kerim'e dayalı adalet düzenine göre bina ederken dört halife döneminde de bu düzen korunmuş ve geliştirilmiştir. Ancak Emevîler devrinden itibaren Şer'i hukuk sisteminden kopuş yaşanmıştır. Abbâsîler döneminde amme hukukunun temeli oluşturulurken Bizans ve Sasanî devlet anlayışından modeller İslam devlet anlayışına eklenmiştir.¹¹

Selçuklulara ve Osmanlılara bakıldığında da Şer'i hukuktan ziyade örfi hukuka temayüz ettikleri görülmektedir.¹² Bu da demek oluyor ki İslam adalet sisteminde, din temel olmakla birlikte bütün adalet sisteminin oluşturulmasında esas belirleyici olan şey zamanın getirdiği şartlara göre coğrafyaların gösterdiği benzerlik ve ayrılıklar dikkate alınarak bir mozaik yapıyı teşkil etmek olmuştur.¹³

Büyük Selçuklu Devleti'nde Osmanlı ile benzer olarak şer'î ve örfî şeklinde bir ayrımla kaza sistemi oluşturulmuştu. Bu kazalarda yine Osmanlı'da görüleceği üzere Hanefî fıkhnın içtihadı uygulanmaktaydı. Bununla birlikte bir baş kadı olur bu kadı merkezde bulunarak kazalardaki kadıları denetlerdi.¹⁴ Moğol ve İlhanlı adalet mekanizmasında ise hukuki, siyasi, idari, örfî ve askeri alanlardaki mahkeme işlerine Emiri Yargu denen kimseler bakardı.¹⁵

10 Özer Ergenç, "Osmanlı Şhrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine," *Osmanlı Araştırmaları IV*, ed. Halil İnalçık vd., (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984), 75-76.

11 M. Fuat Köprülü, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müesseseleri*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1983), 264.

12 Buradaki mesele "Müslümanların hayrı için" şeriata göre olmasa da yeni yorum ve görüşlerin oluşturulmasıdır. Kamununun menfaati önce gelir. Yine de dine, şeriata taban tabana zıt görüşler hoş karşılanmaz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, "Şer'i'at ve Kanun, Din ve Devlet", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*, ed. Cüneyt Dalgakıran, 14. bs., (İstanbul: Kronik Kitap, 2022), 49-60.

13 Emevî ve Abbâsî iktidarları döneminde Hz. Muhammed (s.a.v.)'in uygulamalarına mugayır ilkelerin benimsendiği yönündeki ifadeler için bkz. Mehmed Niyazi, *İslâm Devlet Felsefesi*, 11. bs., (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 13.

14 Sedat Mehmed, *Büyük Selçuklu Dönemi İslâm Hukuku*, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 115.

15 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal (Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri, İlhanlılar, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla Memlüklerdeki Devlet Teşkilâtına Bir Bakış)*, 5. bs., (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 234.

Osmanlı Devleti'nin hukuk bilgi kaynaklarına baktığımızda ise; fıkıh kitapları, fetvâ mecmuaları, mahkeme sicilleri, kanun mecmuaları, arşiv vesikalari, kronikler, hâtıratlar, siyasetnâmeler, seyahatnâmeler, sefâretnâmeler, biyografiler, monografiler ve son olarak müracaat kitapları yer alır.¹⁶

1.1. Adalet Mekanizmasında Mekân

Osmanlı adalet sistemi içerisinde dava görülen yerlerin başında şer'i mahkemeler yer almaktaydı. Bu mahkemeler ise kadı ve kadı naibleri tarafından kazalarda ve nahiyelerde görülmekte idi. Bunun dışında her mahallede imamlar bulunur ve mahallenin düzeni bu kadı yardımcıları tarafından yerine getirilirdi. Şer'i mahkemelere dönecek olursak nikah, miras, vasi tayin ve azil işlemleri, cürüm davaları vd. önemli uzlaşma ve çatışma alanlarının görüldüğü adalet mekanizmalarıdır.¹⁷

1.1.1. Kaza

Osmanlı Devleti'nde Edirne'den sonra İstanbul'un fethedilmesi ile başşehir kavramı daha da önem kazanmıştır. Yoğun nüfusun yaşadığı, yoğun iktisadi ve sosyal ilişkilerin kurulup sürdürüldüğü İstanbul ve birkaç önemli şehir dışında kalan bölgeler daha az öneme sahip daha küçük idari yapılara bölünmüştür. Kaza ise bu idari bölünmüşlük içerisinde hiç şüphesiz en önemli idari birimlerin başında gelmekteydi. Zira kaza, imparatorluk iradesinin taşradaki sirayetinin bir ifadesidir. Kazaların oluşumu idari, siyasi ve kültürel bir önem kazanır. Bu önem Bizans, Roma ve daha öncesi dönemden kalan bir devamlılık ile gelişim gösterir. Bu cümleden anlaşılıyor ki kazalar bir düzenleme ile değil de -genel manada- tarihsel bir gelişim ile orta çıkmış birimlerdir. Kazaların hukuki ve idari sorumluluğu ise merkez tarafından tayin edilen kadıların eli ile hayata geçirilmiştir. İstanbul gibi bir başşehirde dahi tek kaza ve kadı idaresi görülmektedir. Bu bağlamda Mevlâna Hızır ve Molla Hüsrev ilk kadılık vazifesini üstlenen devlet idarecileri olmuştur. Daha sonraları ise İstanbul; Üsküdar, Galata ve Has kadılıkları şeklinde farklı farklı kazalara ayrılmıştır. Kazalar da yine aşağıda izah edilecek olan nahiyelere ayrılmıştır. Kazalarda görülen davalara gelince gündüz normal durumda gece ise Gece Naibi unvanı ile kurulan mahkemelerle görülmüştür.¹⁸

16 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku (Adalet ve Mülk)*, 3. bs., (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2014), 92-98.

17 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, 3. bs., (Ankara: TTK Basımevi, 1988), 108.

18 Kaza idaresi hakkında detay için bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 2.bs., (Ankara: Tekin Yayınevi, 1979), 2: 82-96.

1.1.2. Nahiye

“Osmanlılar’da coğrafi ve idari bakımdan muayyen bir bölgeyi veya birimi ifade eden tabir” olarak yorumlanan nahiye, Osmanlı Devleti’nde bir yönetim birimi veya küçük bir coğrafi bölgeyi karşılamada kullanılmıştır. Osmanlı taşrası içerisinde livanın bir alt birimine karşılık olarak da kullanıldığı bilinmektedir. Sancak beylerinin idaresinde bulunan livalar, kadıların idari kontrolünde bulunan kazalara kazalar ise daha küçük yapıdaki köy, kasaba veya aşiret otoritelerini yansıtan sınırlara karşılık gelen nahiyelere bölünmüştür. Bu idari birimin timar ile birlikte ortaya çıktığı ve genelde bir merkezi -nefs diye tabir olunur- karşıladığı ifade edilmektedir. Nahiyelerin sınırları merkezden genişleyerek bir ırmak, akarsu, dağ vb. bir oluşuma kadar uzadığı ve bu idari birimin oluşumunda doğal sınırların hâkim olduğu görülmektedir. Bu durum nahiyelerin genel ahvalini teşkil ederken istisna durumunda kalan nahiyelerde ise sık sık idari sınır ihtilaflarının yaşandığı bilinmektedir. Bu idari birimin başında serasker unvanı ile bir timarlı sipahi bulunur. Bölgedeki sipahilerin tümü de bu seraskere katılarak sancak beyine bağlanır. İdari yönünün yanında hukuki manada da önem atfettirilen nahiyelerde kadılar söz hakkına sahip iken kadıların kendi yetkilerini devrettikleri naibler de üzerinde önemle durulan birer figür olmuşlardır. Bu naibler, kadıların kurduğu nahiye mahkemesine atanarak bölgedeki davaları görmekteydi. Söz konusu atamaların yapılması merkezi izin ile gerekli görüldüğünde gerçekleşirken atamalar sonucunda oluşabilecek birtakım suistimallerin de önüne geçilmeye çalışılmıştır.¹⁹

1.1.3. Mahalle

Osmanlı şehirlerinde mahalleler, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu olan ve sosyal dayanışma içinde olan kişilerin oluşturmuş olduğu bir toplumun birlikte yaşadığı alanlardır.²⁰

Mahalleler din ve etnik çeşitlilik göstermesi bakımından bir toplumun sosyoekonomik durumunu araştırmada ilk bakılacak yerlerden olmalıdır. Zira bu sosyal alanlar kendine özgü kuruluşlar, cami, kilise ve ekonomik uğraş ve mekanlara ev sahipliği yapar.²¹

19 Detay için bkz. İlhan Şahin, “Nahiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 306-308.

20 Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle”nin İşlev ve Nitelikleri”, 69.

21 Stanford Shaw, *The History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume I: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808*, (New York, Cambridge University Press, 1976), 162-163.

Osmanlı hukukunda mahalle mensupları birbirine karşı sorumludur. Faili meçhul bir olay yaşandıysa mahallede oturan herkes bu suçtan sorumlu tutulur ve aydınlatılması için birlikte hareket edilir. Bundan kasıt taşradan uzak olan merkezi idarenin kontrol gücünün temin etmek ve maddi manevi kayıpları önlemektir.²²

2. ADALETİN TESİSİNDE GÖREVLİLER

2.1. Kadılar

Kadılar temsil ettikleri makam itibari ile belli bir disiplin sorumluluğuna sahip kimselerdir. Bundan hareketle denebilir ki hem resmi işlerinde hem özel hayatlarında saygınlıklarına hanel getirecek eylem ve söylemlerde bulunamazlardı. Hediye alamazlar, davalı ve davacının tertip ettiği ziyafet davetlerine katılamazlar ve ticaretle uğraşamazlardı.²³

Fatih Sultan Mehmed devrinden itibaren gelişim gösteren Sahn-ı Seman medreseleri kadınların eğitimi ve kadılığın kurumsallaşması için bir milat olmuştur.²⁴ Daha sonraları Osmanlı Devleti'nde kadının hiyerarşik düzende bir protokole sahip olduğu görülmektedir. Fatih Sultan Mehmed Kânunnamesi'nde; Mevleviyet payesine mensup kadınlar için *Akde'l kuzati'l müslimin ula vulâdi'l muvahlîdin, made-nü'l-fazl ve'l yakîn varis'ul ulum'il enbiyave'l mürselin, hucet'ul hakk ale'l halik ecmaîn, elnuhtas bi-mezâd-i mayet'ul melik'ul muîn, mevlana... ziyde fazlıhu* elkabı; kaza kadınları için ise *Kudvet'ul kud'at ve'l hükkam mevlana... kadısı ziyde fazlıhu* elkabı kullanılmıştır. Kadılar ilmiye sınıfına mensuptu ve ehl-i örf gibi kul kısvesinden sayılmadıkları için siyasetle cezalandırılmaz kanlarının akıtılması doğru bulunmazdı. Kadılar; beledi amir, asayiş sorumlusu, mali sorumlu, timar ve arazi konularında söz sahibi, vakıf ve medreseleri teftiş eden bir hukuk ve idare memuruydu. Ayrıca bir köprü görevi üstlenerek reyanın sorunlarını merkeze iletir ve İslam cemaatini temsil ederdi.²⁵

Kaza kadılığının yanında toprak kadınları özel durumlarda bölgelere gönderilen kadılardı. Bu kadınlar seyyar olarak iş görürdü. Bir diğer kadılık makamı ise Mehayif kadılığıdır ki bu kadınlar da merkez tarafından gerekli

22 Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri",73.

23 Yaşar Şahin Anıl, *Osmanlı'da Kadılık*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), 75-76.

24 İlber Ortaylı, "Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24: 69.

25 İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 15. bs., (İstanbul: Kronik Kitap, 2022), 19-36.

görülduğünde köylünün derdini dinlemek ve sorunları teftiş etmek üzere gönderilirdi.²⁶

2.2. Naibler

Kadılar, kaza veya sancak bölgelerine vazifelendirilirdi. Atandıkları bölgelerdeki şehir, kasaba, nahiye ve köylerde vazifelerini icra ederlerdi. Bu bölgelerin genişliğine bağlı olarak kadılar kendilerine birtakım yardımcıları seçer ve idaresi kadıda olmak kaydıyla kazalarda bir yatay hiyerarşi zuhur ederdi. Bu bağlamda her kazanın idari bölgesi içerisindeki nahiyelere naibler atandı. Naibler ise nahiyelerde kadıların üstlendiği vazifeleri yerine getirirken üst makam olarak kadıya bağlı idiler. Ancak bu naibleri atarken kadılar, sınırsız bir yetkiye sahip değillerdi. Merkeze arz gönderilir ve bu arz kabul görürse naiblerin ataması yapılabilirdi. Buna ihdas izni denirdi. Her zaman da bu ihdas arzı gerçekleşmemiştir. Zira önce bir merkezi denetim süreci başlatılmış ve sonucunda bir nahiyenin diğer nahiyeye olan coğrafi uzaklığı tespit edilirse ve bölgede yaşayan reayanın sayısı fazla ise atama gerçekleşmiştir. Yani kısaca naib ataması gerekli ise yapılmış gereksiz görülmüş ise yapılmamıştır. Tüm prosedürlerden sonra atanan naibler, bölgede mahkeme kurma yetkisine sahip olurlardı. Buna ayrıca niyabet makamı da denirdi. Kadı, naibleri seçerken bölgenin ulemasından özellikle medreseden icazet almış kimseler içerisinde bir eleme yapmıştır. Naibler davalara bakar, ihtiyaç halinde keşfe çıkardı. Ancak onların kadıların tüm vazifelerini yerine getirip getirmediği ile ilgili kati kanıtlar elimizde mevcut değildir. Görevi kötüye kullanmaları durumunda ise naibler kadılar tarafından azledilebilirdi. 16. yüzyılda görülüyor ki kadılardan bazıları naiblik makamını iltizam usulüne göre tayin etmeye başlamıştır. Bu durum merkezin dikkatini çekmiş ve tedbir alınma yoluna gidilmiştir. Aynı yüzyılda kadıların devre çıkması gibi naibler de sorumlu oldukları bölgelerde devre çıkmışlardır. Bu görev esnasında yanlarında az sayıda memur götürdükleri bilinmekle birlikte birtakım usulsüzlüklere giderek bu sayıyı arttırdıkları ve halktan bedava yem ve yiyecek aldıkları da bilinmektedir. Bununla birlikte resm-i kısmet adı altındaki ücreti almak için zorla dava görmek isteyen, talep dışı tereke taksimi yapan ve normal ölüm ve kaza sonucu ölüm olmasına rağmen cerime alma yoluna giden naiblerin sayısı da azımsanmayacak derecededir.²⁷

26 Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, 7.bs., (Ankara: TTK Yayınları, 2014), 130.

27 Ortaçlı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 44-46; Osmanlılarda naiblik konusu hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Nâib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32: 312-313.

2.3. İmamlar

Mahallede toplumsal merkez olarak adlandırılabilen iki önemli yapı vardır. Bunlar camii ve mescitlerdir. Bu sosyal yapılar içerisinde camiler erkeklerin cami cemaati olarak kabul edilmesi sebebiyle ayrıca önem atfettirilmiştir. Bundan dolayıdır ki Osmanlı arşiv belgelerinde bir mahalle cemaat olarak tanımlanır. Böyle bir statü yüklenen mahallenin başı da caminin imamıdır. İmamlar, hukuki ve cezai bir vazife görmezken mahalledeki küçük anlaşmazlıklarda bir nevi muhtar ve aracı rolünü üstlenmişlerdir. Bu bağlamda naiblerden sonra mahalle imamı kadıların iş yükünü hafifleten kimseler olmuşlardır. Bu kadı yardımcılarını bizzat padişah beratı ile atanarak görev başına getirilmişlerdir.²⁸

Osmanlı mahalleleri, bir cami veya kilise etrafında şekillenir ve her mahalle kendi okul ve alt yapısını tesis ederdi. Bunlar da belli başlı gider kalemlerini teşkil eder ve bölgedeki vakıflar bu giderleri hafifletmede rol oynardı. İmam da mahallenin yöneticisi ve temsilcisi rolüyle kadı tarafından atanıp bu işlerle ilgilenirdi. Caminin imamı mahalleyi ve mahalleliyi iyi tanıyan biri olmalıydı. Bu durumda onun mahalleli hakkında yapacağı şahitlik önem kazanırdı. İmamların görevlerine gelince bu görevler beledi görevler ile birlikte zabıta görevleri şeklinde gelişim göstermiştir. Bunları açmak gerekirse; evlenme, boşanma, ölüm gibi nüfus kayıtlarını tutmak, mahalledeki giriş çıkışları, taşınma ve yerleşmeleri takip etmek, sarhoş olup mahalleliyi rahatsız edenleri bu durumdan men etmek, vakit namazlarına gelmeyenleri takip etmek, alenen oruç yiyenleri bu davranışlarından men etmek gibi dini emirleri yok sayan veya ihlal edenlere karşı görevler en bilindik ve önemli olanlarıdır.²⁹

2.4. Subaşı

Subaşılardan mahallelerdeki asayişini sağladıkları, “kapısına katran çalınan” kadınlar hakkında soruşturma yaptıkları, gece dışarda olmaması gereken saatlerde sokaklarda dolaşanları derdest ettikleri bilinmektedir.³⁰

16. yüzyılda merkez tarafından atanmışlar daha sonrasında ise beylerbeyi ve sancakbeyinin tasarrufuna bırakılmışlardır. Subaşılardan ataması ilgili makamlarca yapıldıktan sonra kadınlara bildirilmiş kadınlara bu durumu kadı sicillerine işlemişlerdir. Subaşılardan; bad-ı heva, cürüm, niyabet ve resm-i arusane adındaki vergilerin toplanmasında kolluk görevini üstlenmişlerdir. Esasında kolluk görevi kadıya aittir. Ancak subaşılardan, kadıların merkezden

28 Lütü Bergen, “Medeniyetin Cüzü: Mahalle”, *İDEALKENT* 1/2 (Aralık 2010): 158.

29 Abdullah Ekinci (ed.), “İki Tepeli Şehir: Urfa Mahalleleri”, *Osmanlı Urfası*, c.1, (İstanbul: Urfa Okulu Yayınları, 2018), 112-114.

30 Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle”nin İşlev ve Nitelikleri”, 74-75.

gelen emirleri tatbik etmek, suçları engellemek, suçlu takibinde bulunmak, koğuşturmak ve kadı mahkemesinde suçlu bulunanları cezalandırmak gibi görevlerini üstlenerek onlara yardımcı olmaktaydılar. Ayrıca subaşılar, tekin görmedikleri kişileri mahkemeye sevk edebilirlerdi. Ancak kadı kararı olmadan cezalandırma işlemi yapamazlardı. Bu açıdan bakıldığında bir nevi zabıta görevini üstlenmişlerdir. Bununla birlikte subaşılık kurumu bölgedeki en yüksek emniyet gücünü ve infaz kurumunu teşkil etmekteydi.³¹

2.5. Yasakçılar (Asesler)

Yasakçılar subaşılarla yardımcı kuvvetlerdir. Bunlar geceleri pazarlarda nöbet tutarlar ve dükkân başı ücret alırlardı. 16. yüzyıldan sonra bozulan asayişle birlikte sayıları arttı. Genellikle kapıkulu askerlerinden teşekkül edilirdi.³²

2.6. Kale Dizdarları

Dizdarlar da diğer kadı yardımcıları gibi ehl-i örften sayılırlardı. Bu görevliler, kadının emri altında olup şehrin iç kalesinde bulunan değerli eşyaların korunmasından sorumlu tutulurlardı. Sınırlardaki isyanların bastırılması ve eşkıyanın yakalanıp kaleye hapsedilmesi bu kadı yardımcısının görevleri arasındaydı. Muhtelif yollarla kaleye getirilen cephanenin emniyetini sağlamak da yine dizdarın görevi idi. Dizdarlar, askeri vazife ve değerli eşyaların muhafazasının yanı sıra hapisanelerden de sorumlu idiler.³³

2.7. Muhtesib

Muhtesib mali zabıta anlamında kullanılan bir terimdir. İslam devletlerindeki genel yetkileri pazar denetimi ve halkın genel ahlaki kaidelere uymasını sağlamak şeklinde gelişim gösterirken Osmanlı devletindeki yetkileri sadece pazar denetimi yapmak ile sınırlandırılmıştır. 16. yüzyıl ve öncesi dönemde muhtesiplik iltizama göre verilir ve buna ihtisab mukataası denirdi. İhtisab mukataasındaki rüsum ise narhtık akçası ve bac-ı pazardan ibaretti. Muhtesibin başlıca görevi para rayicini kontrol ederek alışverişin rayiç dışına çıkmasını önlemektir. Bunun yanında bazı iâşe maddelerine narh da koyardı. Muhtesib; kadı, eşraf ve loncadaki esnaflarla birlikte bu narhı belirlerdi. Narh oranı 10'a 4 oranla (yüzde kırk) belirlenirdi. Bununla birlikte bu oran kesin çizgilerle belirlenmemişti. Bazı ürünler bazı ürünlere daha ağır

31 Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 49-50.

32 Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 50-51.

33 Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 1994), 9: 480-481; Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 51.

basardı. Zira bir demirci ile müzehhibin (hat sanatı ile uğraşan sanat erbabı) emeği ve işçiliği ve kâr marjı aynı değildir. Tanzimattan sonra narh zaruri ürünlerle sınırlandırılmıştır. Muhtesibin diğer başlıca görevleri arasında; istifçi ve karaborsacıları takip etmek, kaçakçılığın önüne geçmek, esnafı teftiş etmek, fiyat ve ölçüye riayeti sağlamak, kalite ve temizlik kontrolü yapmak ile uygunsuz durum ve hareket içinde olanları cezalandırmak yer almaktaydı.³⁴

3. OSMANLI SOSYAL TOPLUMUNDA DAVA KONULARI VE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

Osmanlı adalet sisteminin temelinde şer'i ve örfi hukuk yer alır. Şer'i hukuk, İslam'ın temel prensipleri olan Kur'an ve sünnete göre dizayn edilirken örfi hukukta bir gelenek görüntüsü hakimdir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde gerek merkezde gerekse taşradaki adaletin tesisinde eski Türk-Moğol gelenekleri ile İran ve Arap geleneklerinden parçalar içeren örfi hukuk önemli yer tutar.

Osmanlı'da hukukunun tesisi, şer'i hukuktan bağımsız ancak onunla ters düşmeyen bir doğrultuda adaletnameler yoluyla sağlanırdı. Bu adaletnamelerin asıl amacı reayanın devlet otoritesini kötüye kullananlar tarafından ezilmesini önleme, doğruyu yanlıştan ayırmak ve adaleti tesis etmektir. Adaletnameler hükümdarın mutlak otoritesinin bir göstergesiydi. Adaletnamelerle birlikte yine divan ve yerel mahkemeler çözüm arayışlarında başlıca başvuru kanallarıydı.³⁵

3.1. Reaya Arasında Görülen Davalara Örnek

Osmanlı toplum yapısına bakıldığında yöneten ve yönetilen diye bir ayrım göze çarpmaktadır. Bu ayrım içerisinde mahkemelerdeki davalara en çok malzeme çıkaran unsur ise yönetilen sınıfın kendi içerisindeki anlaşmazlıklarıdır. Bu anlaşmazlıklar en çok yerel mahkeme kayıtlarında Şer'iyye Sicilleri'nde kendine yer tutar.

Bu tür davalara örnek olarak arşiv belgelerinden rastladığımız bir belgeye göre cülus dolayısıyla timar beratını yenileyen Mehmed nam kimesnenin topraklarının ve vergilerinin mütegalibeden kimselerin müdahalesi ile elinden alındığı ve taraflar arasındaki sorunun merkeze taşındığı görülmektedir.³⁶

34 Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 52-55.

35 Detaylı bir okuma için bkz. Halil İnalıcık, "Osmanlı Hukuk Sisteminde Adâletin Üstünlüğü", *Adâlet Kitabı*, ed. Halil İnalıcık vd., (Ankara: Kadim Yayınları, 2012), 141-206.

36 BOA: A.{DVNSMHM.d...}, 118-1703.

3.2. Toprak Sisteminin Gelişimi ve Toprak Rejimine Bağlı Olarak Devlet-Reaya Arasındaki Davalara Örnek

Osmanlılar, ekonomilerinde üretim faktörleri üzerindeki devlet kontrolünü sıkı sıkıya uygulamaları sayesinde bir devamlılık sağlayabilmişti.³⁷ Osmanlı sosyal ve ekonomik dinamiklerinin en temelinde ise tarım yer almaktaydı.³⁸ Zira sanayi öncesi dönemde insan hayatının merkezinde zirai faaliyetler bulunmaktaydı. Bu bağlamda bir inceleme gerekli görüldüğünde ilk bakılacak yerlerden biri hiç şüphesiz timar ve timarın uygulama alanı ile birlikte ortaya çıkan ilişki ve sorunlardır.

3.2.1. Tarihsel Gelişimde Toprak ve Devlet

Osmanlı taşrasındaki devlet-reaya davalarının neden çıkabileceği sorusunu yöneltmeden önce toprak sistemlerinin tarihsel gelişimine, timar sistemine ve bu sistemin benzerlerine bir bakış attıktan sonra Osmanlı taşrasında görülen bir davaya bakmak daha isabetli olacaktır.

3.2.1.1. Feodal Sistem

Feodalite, soylu bir kimse olarak ifade bulan lord ile lordun hizmetinde bulunan vasal arasındaki ilişkiden doğan; Ortaçağ Avrupa'sında kendine güçlü bir yer edinmiş güçlü merkezi devletlerin ortaya çıkmasına ortam hazırlayan ve kısmi bir bağımsızlığı ifade eden bir sistemdir. Bu sistem ile Osmanlılardaki timar sistemi çoğunlukla mukayese edilmiştir. Feodal sistem ile timar sistemi arasında benzerlikler bulunmakla birlikte farklılaşan unsurları hakkında bilgiler daha fazladır.³⁹

3.2.1.2. Katia Sistemi

Bir kavram olarak “katia” sahipsiz toprakların ikta haline getirilmesi olarak yorumlanmaktadır. Bu sistem, mülkiyet yapısı itibari ile başlangıçta öşür alınan toprak kategorisinde yer almaktayken daha sonraları mülk toprak statüsü kazanmıştır. Devlet başkanı bu toprakları iskân etmek istediği kimselere vermekte ve bununla başı boş toprakların şenlendirilmesi amaçlanmaktaydı.⁴⁰

37 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 11. bs., (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014), 67.

38 Esasında Osmanlı toplumu için gerek merkez İstanbul'da gerekse taşrada ekilebilir toprak ve tarım oranı baz alındığında olumsuz bir tablo çizilmektedir. Bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 4. bs., (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 37-39.

39 Feodalite hakkında bir okuma için bkz. Pınar Ülgen, “Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış”, *Mukaddime* 1/1 (2010): 1-18.

40 Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Demirci, *Abbâsilerde Toprak Sistemi*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), 125-136.

3.2.1.3. İkta

Osmanlılar hiç şüphesiz timarı kendi devlet yapısına dahil ederken Selçukluların ikta sistemini baz almışlardır. İkta sisteminin Selçuklularda uygulanmasına gelince en genel çerçevede bu sistemin; büyüklüğü rütbeye göre değişiklik gösteren toprakların askerlerin maaşlarına karşılık olarak verilmesi olarak yorumlandığı söylenebilir.⁴¹

3.2.1.4. Tımar Düzeni ve Devlet-Reaya Davalarına Örnek

Osmanlı Devleti Balkanlar'dan Arabistan'a uzanan ve Asya ile Anadolu'yu içine alan bir coğrafyada uzun yıllar hakimiyet kurmuş bir imparatorluktur. Bu bağlamda elinde bulundurduğu topraklarda birbirine benzer veya kültürel, siyasi ve ekonomik sebeplerle birbirinden ayrılan sistemlerle idareyi muhafaza etme gayesinde olmuştur. Bu düşünceden tımar sistemi sözü edilen benzerlik ve farklılık durumları gözetilerek sistematize edilmiş bir uygulamadır. Ünlü Alman düşünür Ranke de Osmanlı idari, siyasi ve sosyal toplum yapısı içerisinde tımarın önemine işaret eder.⁴²

Tımar sistemi dirlik ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bu sistemi izah eden Halil İnalçık "*Osmanlı merkez vilâyetlerinde bir süvari birliğini ve askerî-idarî hiyerarşiyi desteklemek amacıyla yapılan ve tevarüs yoluyla geçmeyen tahsisatı ifade eder.*" demektedir.⁴³ Tımarın devlete ait olup köylü olarak tanımlanan reaya-sipahi içerisinde kimselere verildiği ve topraklardaki ekip biçme tasarrufu ve vergilerin toplanmasının toprak kontrolünü elinde bulduran kişi tarafından yerine getirildiği belirtilmektedir. Bu topraklardaki polis gücü ise sipahiler tarafından sağlanmıştır. Sipahiler bu gücü kendi tımar alanları ile sınırlı kalmak kaydıyla kullanabilmiştir. Bu bağlamda suçlu veya şüphelilerin takip ve tutuklanması sipahiler tarafından sağlanmıştır.⁴⁴

Timardan kaynaklı devlet-reaya arasındaki davalara örnek olarak: Ruha'da miri tahsilata engel olan bir kimseden bahsedilmektedir. Miri tahsilat doğrudan devleti ilgilendirdiğinden bölgedeki durum hakkında merkezden bilgi talep edilmiştir. Bununla birlikte söz konusu tahsilata mâni

41 Selçuklularda tımar hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdurrahman Uçmaz, *Selçuklularda Toprak ve İktâ Sistemi*, (Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 139-199.

42 Ona göre Osmanlı; tımar, yeniçeri ve idareci vasıfları ile ayakta durabilmiş bir devlettir. Bkz. Leopold V. Ranke, *Die Osmanen und die Spanische Monarchie im 16 und 17. Jahrhundert*, (Leipzig: 1877), 5; akt. Coşkun Üçok, "Osmanlı Devlet Teşkilâtında Tımarlar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1/4 (Aralık 1944): 525.

43 Halil İnalçık, "Tımar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 168.

44 Halil İnalçık vd. (ed.), *An Economic and Social History of The Ottoman Empire, Vol. 1, 1300-1600*, (New York: Cambridge University Press, 1994).

olan kişinin kimliği sipahi veya köylü olması durumunda farklı yaptırımlara tabi tutulması istenmiştir.⁴⁵

3.2.1.5. Tımarın Doğal Ortamında Gelişim Gösteren Devlet-Reaya Münasebetleri: Sipahi-Köylü İlişkileri

Osmanlı-İslam toprak düzeni kimi yönüyle Batı'nın feodal sistemi ile mukayese edilmiştir. Bu mukayese ediş birbirinden köken ve etkenler üzerindeki düşünce farklılıkları bakımından ayrılır. Bazı görüşlere göre "Türk-İslam feodalizmi" İran'daki Sasanilerin askeri tımar sisteminden etkilenmiştir. Diğer bazı görüşler ise bunun aksine deliller ortaya serer.⁴⁶

Osmanlı Devleti'nin iktisadi düzeninin temelinde tarım yer almaktaydı. Bundan dolayıdır ki çiftçi köylüler Osmanlı sosyal yapısı içerisinde önemli bir konumda yer almışlardır. Sözü edilen köylüler bir çift öküz ile ekip biçecekleri toprakları devletten alırlar ve buna mukabil tapu resmi öderlerdi. Bu resim devlet adına sipahi adı verilen görevliler tarafından toplanırdı. Sipahi ise aldığı vergi ile hem bölgedeki asayişin sağlar hem asker yetiştirir hem de merkeze nakdi bir gelir kapısı oluştururdu. Bu bağlamda sipahinin topladığı vergiler içerisinde öşür önemli bir yer tutmaktaydı.⁴⁷

Osmanlı, verginin kaynağı ve toprakları işleyen reaya ile vergilerini toplayan ve asayişin sağlayan sipahi arasındaki ilişkilerde hep bir denge mekanizması arayışında olmuştur. Anlaşmazlıkların şikâyet kanalları ile arz-ı hal ve arz-ı mahzarlar yoluyla çözüme kavuşturulma gayesi buna delil mahiyetindedir.⁴⁸

3.3. Kamu Davasına Örnek

Bu dava türleri reaya-reaya veya reaya-devlet arasında görülen davalardan farklı olarak devletin toplum ve devlet menfaatini muhafaza etmedeki kararlılığının bir temsili olarak görülen davalardır. Örnek bir vesikayı inceleyerek Osmanlı taşrasında bu tür davaların neden görüldüğü, nasıl icra edildiği ve nasıl bir sonuç çıkardığı görülebilir.

45 BOA: A. {DVNSMHM.d...}, 28-1016.

46 M. Fuad Köprülü, "Ortaçaman Türk-İslâm Feodalizmi", *Belleten* 5/29 (1943): 319-321.

47 Köylü ile sipahi arasındaki karşılıklı sorumluluk ve uzlaşma ile çatışma alanları hakkında detaylı bir okuma için bkz. Mehmet Ali Türkmenoğlu, "Osmanlı Taşrasında Zirai Üretim: Osmanlı Sipahisi ve Köylüsü", *Turkish Academic Research Review* 6/2 (2021): 725-751.

48 Osmanlı köylüsü ile sipahi arasındaki ilişkiler hakkında detaylı bir okuma için bkz. Mehmet Ali Türkmenoğlu, "Osmanlı Klasik Döneminde Sipahi, Köylü ve Devlet", *Türkiyat* 53 (Aralık 2021): 485-503.

Diyarbakır Beylerbeyine gönderilen bir hükümde: Ruha kadısı merkeze Mardin tacirlerinden Hacı Mahmud'un mallarının eşkıyalarca gasp edildiğini bildirmektedir. Durum sonrasında hırsızların araştırıldığı ve bunların Murad ve Kürd Ahmed adında kimseler olduğu tespit edilmiştir. Hırsızlardan Kürd Ahmed'in hapisteyken firar ettiği diğer hırsız Murad'ın ise idam edildiği bildirilmektedir.⁴⁹

Sonuç

Makalemiz Osmanlı taşrası içerisindeki özel bir bölgeye yönelik çıkarım yapmaya elverişli olmasa da taşra idaresindeki hukuki zeminin genel hatlarını çizmesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla bu durum özel bir sonuç gözlemek için daha detaylı bir çalışmayı gerektirmektedir. Bununla birlikte çalışmamızda gerek Osmanlı Devleti'nin benimsediği İslami zihniyet gerek bu zihniyetin ardında inşa edilen faktörler muhkem bir ilişkiler ağına işaret etmektedir.

Bu ağların en tepesinde şüphesiz kadı yer almaktaydı. Kadılar, kaza merkezlerinde hem beledi hem adli amir olarak görevlerini neredeyse sınırsız ve müdahalesiz bir ortamda gerçekleştirmekteydiler. Başta bölgenin hukuk sistemini idame etmeleri gelmekle birlikte kadılar, bölgede kendilerine yardımcı olacak görevlilerin belirlenmesinde ve tayininde rol oynarlardı. Emri altında bulunan subaşı ve muhtesib gibi görevlilerle çarşı pazar ve sosyal hayattaki asayiş tesis ederlerdi.

Osmanlı taşrası iradi olarak bir bütünlük gösterse de idari olarak bir bölünmüşlük içine girmiştir. Bu ayrım içerisinde kadı, kazadaki yerini alırken daha küçük yapıdaki nahiyelere atadığı naibler de bu bölgelerde kadı namına işlemleri yürütürlerdi. Ayrıca mahalle imamı da pek çok konuda kadının iş yükünü hafifletirdi.

Kadılarının en çok uğraştığı meselelerin başında şüphesiz Osmanlı devlet ve toplum yapısının merkezinde yer alan tımar sisteminden kaynaklanan davalar gelmekteydi. Bu bağlamda yöneten ile yönetilenler arasındaki ilişkilerden kaynaklı olan sorunlar taşradan merkeze yansımıştır. Çalışmada bu sorunlar reaya arasındaki anlaşmazlık, amme hukukunun sağlanması için açılan kamu davaları ve reayanın devleti veya devlet görevlilerinin reayayı şikâyet ettiği davalar şeklinde bir tasnif yoluna gidilmiş ve devletin sorun odaklı yaklaşımına çözüm arayışları için bir hayli mesai sarf ettiği gözlemlenmiştir.

49 BOA: A.{DVNSMHM.d..., 22-580.

Kaynaklara Dair

I. Başkanlık Osmanlı Arşivi Arşiv Belgeleri

A.{DVNSMHHM.d..., 118-1703.

A.{DVNSMHHM.d..., 22-580.

A.{DVNSMHHM.d..., 28-1016.

II. Basılı Kitap ve Makaleler

Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*. C. 2. 2. Bs. Ankara: Tekin Yayınevi, 1979.

Alkan, Yaşar. *J. Rawls'ın İktisadi Adalet Teorisi*. İstanbul: Hiperlink Yayınları, 2018.

Anıl, Yaşar Şahin. *Osmanlı'da Kadılık*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.

Bergen, Lütfi. "Medeniyetin Cüzü: Mahalle". *İDEALKENT* 1/2 (2010): 140-168.

Demirci, Mustafa. *Abbâsilerde Toprak Sistemi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.

Ekinci, Abdullah (ed.). "İki Tepeli Şehir: Urfa Mahalleleri". *Osmanlı Urfası*. C.1. 99-121. İstanbul: Urfa Okulu Yayınları, 2018.

Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı Hukuku (Adalet ve Mülk)*. 3. Bs. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2014.

En-Nisâ 135.

Ergenç, Özer. "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine". *Osmanlı Araştırmaları IV*. 75-76. Ed. Halil İnalçık vd. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984.

Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. 11. Bs. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.

Halaçoğlu, Yusuf. *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*. 7. Bs. Ankara: TTK Yayınları, 2014.

İnalçık, Halil vd. (ed.). *An Economic and Social History of The Ottoman Empire, Vol. 1, 1300-1600*. New York: Cambridge University Press, 1994.

İnalçık, Halil. "Osmanlı Hukuk Sisteminde Adâletin Üstünlüğü". *Adâlet Kitabı*. 141-206. Ed. Halil İnalçık vd. Ankara: Kadim Yayınları, 2012.

İnalçık, Halil. "Şerî'at ve Kanun, Din ve Devlet". *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*. 49-60. Ed. Cüneyt Dalgakıran, 14. Bs. (İstanbul: Kronik Kitap, 2022.

İnalçık, Halil. "Timar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 168-173. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

İpşirli, Mehmet. "Nâib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 312-313. Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

- Köprülü, M. Fuad. “Ortazaman Türk-İslâm Feodalizmi”. *Bellekten* 5/29 (1943): 319-334.
- Köprülü, M. Fuat. *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müesseseleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1983.
- Mehmed, Sedat. *Büyük Selçuklu Dönemi İslâm Hukuku*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Oğuzoğlu, Yusuf. “Dizdar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 480-481. İstanbul, TDV Yayınları, 1994.
- Ortaylı, İlber. “Kadı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24: 69-73. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Ortaylı, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*. 15. Bs. İstanbul: Kronik Kitap, 2022.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*. 4. Bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- Ranke, Leopold V. *Die Osmanen und die Spanische Monarchie im 16 und 17. Jahrhundert*. Leipzig: 1877.
- Shaw, Stanford. *The History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume I: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808*. New York, Cambridge University Press, 1976.
- Şafak, Ali. *İslâm Dini ve Sosyal Adalet*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1992.
- Şahin, İlhan. “Nahiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 306-308. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Türkmenoğlu, Mehmet Ali. “Osmanlı Taşrasında Zirai Üretim: Osmanlı Sipahisi ve Köylüsü”. *Turkish Academic Research Review* 6/2 (2021): 725-751.
- Türkmenoğlu, Mehmet Ali. “Osmanlı Klasik Döneminde Sipahi, Köylü ve Devlet”. *Türkiyat* 53 (2021): 485-503.
- Uçmaz, Abdurrahman. *Selçuklularda Toprak ve İktâ Sistemi*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal (Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri, İlhanlılar, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla Memlûklerdeki Devlet Teşkilâtına Bir Bakış)*. 5. Bs. Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. 3. Bs. Ankara: TTK Basımevi, 1988.
- Üçok, Coşkun. “Osmanlı Devlet Teşkilâtında Tımarlar”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1/4 (1944): 525-551.
- Ülgen, Pınar. “Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış”. *Mukad-dime* 1/1 (2010): 1-18.
- Ünal, Tarık. *Hakkın ve Adaletin Timsali Hazreti Ömer*. Ed. Aslı Kaplan. İzmir: Muştu Yayınları, 2007.